

Neolatinisten Studiedag 1996, vrijdag 4 oktober te Haarlem

De jaarlijkse studiedag van het Neolatinisten Verband is gepland op vrijdag 4 oktober.

De bijeenkomst zal plaatshebben in de Stadsbibliotheek van Haarlem (Gasthuisstraat 32), waar de directeur, mevr. A.F. Skolnik-Kooiman, onze gastvrouw is.

Voorlopig Programma

- 10.30 Welkom met koffie
- 11.00 Opening en mededelingen
- 11.10 Eerste voordracht
- 11.50 Tweede voordracht
- 12.30 Lunch
- 14.00 Derde voordracht
- 14.40 Vierde voordracht
- 15.20 Huishoudelijke vergadering - Bespreking van Neo-Latijnse projecten
- 15.40 Theepauze en rondleiding in de Bibliotheek

Het definitieve programma zal in september worden verzonden.

Kosten

De kosten voor de verzorging van koffie en thee bedragen f 5,- per persoon, ter plaatse aan één van de bestuursleden te voldoen. De lunch is voor eigen rekening.

Sprekers

Inmiddels hebben twee sprekers zich bereid verklaard een voordracht te houden. Andere leden die een voordracht voor hun rekening willen nemen wordt verzocht dit zo spoedig mogelijk kenbaar te maken aan de secretaris, Henk Nellen, of aan een van de coördinatoren, Chris Heesakkers of Ari Wesseling.

Samenvatting van enkele lezingen, gehouden tijdens de neolatinistendag te Gouda, 6 oktober 1995

L. Schlüter, Erasmus en de schilderkunst in het *Convivium religiosum*.
Tussen idee en uitvoering

In 1718 werd te Rotterdam het eerste deel gepubliceerd van een driedelig werk onder de titel de *Groote Schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen... Een vervolg op het Schilderboek van Karel van Mander*. Deze verhandeling werd geschreven door de Dordrechtse schilder en auteur Arnold Houbraken. Het werk, de titel zegt het al, behandelt in de traditie

van Van Manders *Schilderboek* min of meer chronologisch de aan Houbraken bekende zestiende- en zeventiende-eeuwse Nederlandse schilders. Houbraken opent, na een inleidende prent met een verklarend gedicht, zijn *Schouwburg* als volgt: 'Uit dien hoofde of in gevolge van onze voorgestelde leyding komt na 't openen van onzen GROOTEN SCHOUBURG der KONSTSCHILDERS, d'eerste te voorschyn, met zyne Beeltenis, DESIDERIUS ERASMUS. Wy hadden niet gedacht dat dit groote licht der geleertheit onzen Schouburg zou beschenen hebben...'

Houbraken verantwoordt deze nogal opmerkelijke verschijning van Erasmus als schilder - bovendien werd van hem een portret opgenomen -, met de mededeling, die hij zelf van horen zeggen heeft, dat er in Delft van de hand van Erasmus een schilderij met een voorstelling van de Gekruisigde zou zijn geweest. De zestiende-eeuwse priester-dichter en martelaar Cornelius Musius, omstreeks 1538 geestelijk leider geworden van de nonnen in het klooster Sint-Agatha te Delft, zou dit schilderij in zijn bezit hebben gehad. Wanneer en door wie dit gerucht in het leven is geroepen valt moeilijk te achterhalen. Maar dat het om een gerucht gaat, moeten we met Jacques Chomarat, na zijn artikel 'A propos d'Erasme et de la peinture: une légende?' aannemen. Chomarat ontzenuwde definitief de mythe dat Erasmus zou hebben geschilderd. Houbraken heeft waarschijnlijk bij een van de zeventiende-eeuwse historiografen, hetzij Petrus Opmeer in zijn *Opus Chronographicum* van 1616, hetzij in Van Bleyswijcks *Beschrijvinghe van de stad Delft*, de mededeling over de aanwezigheid 'in het kabinet van Musius' van een schilderij van de hand van Erasmus gelezen. Hij ziet hierin voldoende aanleiding om een volledige levensbeschrijving van Erasmus in zijn *Schouwburg* op te nemen, evenals het gedicht van Joost van den Vondel op het beeld van Erasmus dat zijn geboortestad Rotterdam heeft opgericht.

Het is veel waarschijnlijker dat Houbraken, die niet zeker is van zijn zaak, maar zich beroept op zegslieden voor het bestaan van dit schilderij van de hand van Erasmus, bekend was met het *Convivium religiosum* en mede, of misschien wel vooral, op basis daarvan Erasmus het schilderspenseel in de hand heeft willen geven. Houbraken brengt dit impliciet tot uitdrukking in het toelichtende gedicht bij de openingsprent van zijn *Groote Schouburgh*. De schilderkunst is bij machte deugd en ondeugd te verbeelden: 'De schryflust opent het tooneel waar op de Waarheidt komt verschynen gemaaldt door pen en konstpenseel. Leugen en bedrog wordt het masker afgetrokken met het puik van zinnebeelden. De Eigenliefde of ydelheidt ligt verdrongen in haar' waan; ongebreideld gesnater tot schande van de naasten wordt door een ekster uitgebeeld; dwaze hovaardij wordt met pauwgepronk vergeleken; gevlei dat ieder naar de mond spreekt met de kameleon; Laster en Afgunst (met slangenborsten), volgen de vromen op de hielen. Eerzame Yver voert de jeugd op het loffelijk zedespoor, waardoor de Godsvrucht, nuttigste aller wetenschappen, zich verblijdt en de schrijver kan roemen voor zijn vlijt'.

Vóór Houbraken verwees een andere schilder-auteur, Samuel van Hoogstraten, in zijn *Inleyding tot de Hooge Schoole der Schilderkunst*, expliciet naar het *Convivium religiosum*, na eerst de volgende anekdote te hebben verhaald: 'Toen een zekere schilder een Os, beter dan de rest van zijn werk had gemaakt, en MichelAngelo werd gevraagd, hoe dit toch mogelijk was? antwoordde hij: dat alle Schilders haer eygen zelfsbeeltenis best konden maken'. En Hoogstraten vervolgt: '*Clio* heeft ons de heerlijkste werken der natuer nae te bootsen aangeprezen, maer onzen *Erasmus* (*In 't Convivium Religiosum*) doet zijnen *Eusebius* zeggen, dat die dieren alleen waerdich zijn uitgebeeld te worden, die men zelden ziet, of boven andere uitmunten: want, vervolgt hy, waerom wilmen Ganzen, Hennen en Eyndvogelen schilderen?'

En er is een derde zeventiende-eeuwse schilder die niet in geschrifte,

maar in gravure naar het *Convivium religiosum* verwijst. Rembrandt toont met zijn *Honderdguldenprent* van omstreeks 1640, waarop een uitbeelding van evangeliegebeurtenissen uit Mattheus 19 is gegeven, Erasmiaans gedachtengoed te hebben geassimileerd (zie afb. 1). Petrus met de trekken van (de Silenus) Socrates doet bij Christus voorspraak voor de groep vrouwen met kinderen, zieken en kreupelen die op Christus afkomt. Naast Petrus staat een personage met de trekken van Erasmus: degene die zonder blikken of blozen Socrates heilig kon verklaren in het *Convivium religiosum*.

Afb. 1. Rembrandt; Honderdguldenprent ca. 1640; detail: Descartes, Erasmus, Coornhert, Socrates, Christus

Wat speelt zich af in dit *convivium* dat Houbraken zou hebben kunnen bewegen tot het inlijven van Erasmus bij de schilders? en Hoogstraten laat opmerken dat die dieren alleen waardig zijn uitgebeeld te worden, die men zelden ziet, of boven andere uitmunten? In het *Convivium religiosum* maken een gezelschap van acht gasten en gastheer Eusebius, voordat zij aan tafel gaan, een wandeling door de tuinen en langs de schilderijen in de buitengaanderijen van Eusebius' landelijke villa. Op deze wandeling heb ik vanochtend mijn verhaal toegespitst.

Bij de toegangspoort, getooid met een afbeelding van Petrus, heet Eusebius zijn gasten welkom. De aandacht wordt gevestigd op een kapelletje en een nabij fonteintje met bruisend bronwater. Dit is een verbeelding van de hemelse verkwikkende bron, waar de door het kwaad van de wereld vermoeide ziel naar snakt, zoals het dorstig hert snakt naar verkoeling na het eten van slangevlees. Het hert is het zinnebeeld van de mensheid, het verblinden van de slang betekent het doden van de ondeugd in de mens zelf. De dorst van het hert hierna, staat voor de dorst van de mens naar geestelijke laving. Zoals het hert aan de bron de dorst lest, zo lest de mens deze aan Christus, de bron van alle geestelijke verkwikking. Het slangetende hert is bij Augustinus in zijn psalmcommentaar te vinden. Na hem nemen Cassiodorus, Remigius van Auxerre en Thomas van Aquino het in hun psalmcommentaren op. Isidorus van Sevilla beschreef in zijn encyclopedisch werk *Etymologiae sive origines* in het boek *De animalibus* het hert dat door het eten van de slang weer herstelt van diens beet. De beschrijving van Isidorus werd letterlijk overgenomen door Hrabanus Maurus in de encyclopedie *De universo*, die het hertenexempel een allegorische uitleg meegaf. In de veertiende eeuw introduceert Konrad Megenberg (ca. 1350) Plinius bij de passage over het dorstig hert in zijn *Buch der Natur* (Plinius der spricht,...).

Bij Plinius is dan ook de sleutel te vinden tot de natuurkundig merkwaaardige voorstelling van het slangetende hert. Plinius schreef: 'De adem van de olifant lokt de slang uit zijn schuilplaats, de adem van het hert verbrandt het dier.' De slurf van de olifant geeft voldoende aanleiding tot de vergelijking - alsof de olifant een slang door de neus naar binnen werkt -, maar wat heeft het slurfloze hert daarmee van doen? Natuurkundig niets, maar filologisch en etymologisch veel. Het hert kon door de Griekse benaming *ὁ* of *ἡ ἑλάφος* makkelijk met de olifant *ὁ ἐλέφας* verwisseld worden, en die verwisseling, die in de middeleeuwen zoveel succes had, is kennelijk al bij Plinius ingetreden. Etymologie was sterker dan kennis der natuur. Ook de beeldende kunst heeft het hert met de slang in de bek in het repertoire opgenomen. Vanaf vroeg-christelijke mozaïeken en Romaanse kerkportalsculptuur (bijv. aan de dom van Viterbo), tot in het embleemboek van Joachim Camerarius (*Symbola et emblemata*, Nürnberg 1590-1604) is het aan te treffen. Het embleem heeft VNA SALUS tot motto gekregen.

De omsloten vierkante binnenhof van Eusebius is aangelegd met in het gelid geplante gewassen die zijn voorzien van een vaantje met spreuk. Elke soort heeft een opschrift dat een speciale eigenschap aangeeft: de marjolein laat weten 'ABSTINE SVS NON TIBI SPIRO - Verdwij zwijn, voor jou geur ik niet'. Het opschrift varieert op het adagium 'Nihil cum amaracino sui' (Adag. 338). De zoetgeurende marjolein[balsem] is als paarden voor de zwijnen (Mat. 7:6), is de strekking van het commentaar erbij. Het zwijntje staat symbool voor wereldse wellust, vraatzucht, trage geesten, en voor degenen die gespeend zijn van iedere vorm van cultuur of geletterdheid. En ook weer bij Joachim Camerarius junior zijn marjolein en zwijn tot embleem verwerkt. Niet het adagium *Nihil cum amaracino sui*, waar Camerarius wel naar verwijst, maar een deel van de *titulus* bij de marjolein, NON TIBI SPIRO, in het *Convivium religiosum* is tot motto van een embleem geworden. Plaatje en motto verhouden zich tot elkaar als een raadsel. Het epigram geeft de oplossing:

pravis est animis virus doctrina salubris
 sic lutulens fugitat porcus amaracinum
 (voor verdorven zielen is de heilzame leer venijn
 zo ontvlucht het modderig zwijn de marjolein)

Tussen de kruidbedden, in het midden, bevindt zich een tweede bron die voor de bewatering van de planten zorgt: vanaf deze bron wordt in een helderwitte bedding - zo wit als marmer - een stroompje naar de keuken geleid van waaruit uiteindelijk het water in het riool terecht komt.

De aantrekkelijkheid van de tuin wordt zo mogelijk overtroffen door de drie aangrenzende gaanderijen, gestut door op regelmatige afstand van elkaar geplaatste zuilen die bepleisterd zijn met bedrieglijk echt kleurig namaakmarmer. Dit geeft huisheer Eusebius woorden van morele strekking in de mond: schijn bedriegt niet zelden en, waar weelde ontbreekt, verhult dat de kunst.

Eusebius voert het gezelschap dan mee naar de drie gaanderijen waarin schilderijen zijn aangebracht waarop, verrassend genoeg, de menselijke figuur ontbreekt. 'Was een zo weelderig bloeiende en zo goed onderhouden tuin niet voldoende, dat je bovendien nog tuinen liet schilderen?' luidt de eerste vraag bij het bekijken van de schilderijen. Het antwoord is vijfledig: 1) in een tuin kunnen nooit *alle* planten gecultiveerd worden; 2) we genieten tweemaal wanneer een geschilderde bloem wedijvert met een levende: in de een bewonderen we het *artificium naturae* - de bekwaamheid van de natuur, in de ander *pictoris ingenium* - het talent van de schilder. In beide de goedheid Gods die ons dit alles ten gebruike geeft. 3) Een tuin is niet altijd groen en bomen bloeien niet altijd, de geschilderde tuin

behaagt ook in midwinter, hij geurt weliswaar niet, maar behoeft geen verzorging en is een onafgebroken lust voor het oog. 4) Schilderingen zijn een langer leven beschoren dan de mens; 5) bovendien winnen zij in de loop der tijd aan gratie, die bij de mens juist afneemt.

De schilderijen zijn per wand geordend. Op de eerste wand is een woud geschilderd met een grote variatie aan bomen, - niet één boom is hetzelfde - wel zijn ze geschilderd 'ad vivam imaginem'. Er zijn vogels te ontwaren, vooral zeldzame soorten - eenden, ganzen of kippen tonen heeft weinig zin. Een Attische uil heeft als tekst: 'wees verstandig, ik vlieg niet voor iedereen'; een adelaar verscheurt een haas, terwijl een mestkever hierbij tevergeefs protesteert; ernaast vliegt een winterkoninkje - dodelijke vijand van de adelaar, terwijl een zwaluw met zwaluwwortel in haar snavel het zicht van haar jongen herstelt. Een kameleon bevindt zich naast een wilde vijgeboom. Een dansende kameel en een fluitspelende aap als muzikant zijn de volgende dieren waarop de aandacht wordt gevestigd.

Waar komt de combinatie wilde vijgeboom - kameleon vandaan? en waarom juist een wilde vijg uitgekozen van alle geschilderd aanwezige variëteiten? Vragen die niet zijn te beantwoorden. Wel kunnen we nagaan wat Erasmus over de wilde vijgeboom opmerkte in de *Parabola*. Daar geeft hij, op basis van Plinius, de volgende karakteristieken van deze boom. De vruchten van de wilde vijg rijpen nooit: er groeien engerlingen in die vervolgens als kevertjes naar de tamme vijg vliegen, door de bast dringen en daar de rijping van de vruchten bewerkstelligen. De moraal die Erasmus verbindt aan dit verhaal luidt: 'er zijn mensen die niet in staat zijn zichzelf met belangrijk werk te onderscheiden, maar wel anderen kunnen aanzetten dit te produceren.'

De door Erasmus geïntroduceerde combinatie: kameleon en wilde vijg is nergens terug te vinden. Alciati koppelt in zijn *Emblematum libellus* vleierij aan het wezen van de kameleon in het embleem *In adulatores*, in de categorie 'perfidia - trouweloosheid'. Naar dit embleem verwijst op zijn beurt Camerarius in de toelichting bij zijn embleem 'Nil solidi - Niets bestendigs', terwijl de wilde vijgeboom onderwerp is van een ander Camerarius-embleem (I, 22): 'Ingentia marmora findit - Hij splijt enorme marmerblokken'. Hoe hard marmer ook mag wezen, de groei-kracht van de wilde vijgeboom is in staat het te splijten (*Quamvis dura, tamen caprificus findit*). De moraal die Camerarius hieraan meegaf: 'Contemnas hostem, si sapis, ipsum cave - Minacht je een vijand, hoed je voor hem als je verstandig bent' houdt mogelijk verband met het advies van Eusebius: 'Weest op uw hoede en vertrouw dit gapende beestje niet'. De bij Plinius onbekende combinatie die Erasmus introduceert, zou Camerarius ertoe kunnen hebben gebracht aan de wilde vijgeboom de wispelturigheid van de kameleon toe te dichten. Camerarius weet ook te vertellen dat Lodewijk XI, sinds de gewonnen slag in Zwitserland tegen de Bourgondische hertog Karel de Stoute die daar op de vlucht sloeg, een caprificus in zijn vaandel voerde.

Martialis en na hem Augustinus kenden de splijtkracht van de wilde vijg: 'Een graf wordt al vernield door de schadelijke krachten van de dorre vijgeboom. Weldra stort de tombe in en het opschrift, in marmer gebeiteld gaat te loor. Dan sterft gij mijn zoon, Uw tweede dood. Aldus Augustinus tegen Petrarca.', schrijft Bodar (*Gezellan van de stilte*).

Waarin munten de dieren op de tweede gaanderijwand uit boven andere zoals Hoogstraten opmerkte? Hier zijn giftige dieren en planten bij elkaar afgebeeld: *ad nativam effigiem*. Een schorpioen, winterakoniet en nieskruid, verschillende soorten slangen, de basilisk met vurige ogen, een hagedis in strijd met een adder en een giftige slang (de dipsas), halfverborgen door een struisvogeleierschaal. Elders is een mierenlegger in de weer en Indische mieren slepen goud aan en potten dit op.

Het fabeldier de basilisk, koning in het Grieks, heeft het bekende 'Oderint dum metuant, Zij mogen [mij] haten als ze [mij] maar vrezen' als spreuk meegekregen. Dit roept bij Timotheus de reactie 'een waarlijk koninklijk gezegde' op. Suetonius legde het gezegde Caligula als lijfspreuk in de mond: 'geen waarlijk koninklijk gezegde, maar eerder dat van een tiran' is dan ook Eusebius' weerwoord. In adagium 1862 wordt het gezegde door Erasmus becommentarieerd. Hij meldt er dat 'de spreuk bij geen auteur ontbreekt', en weet dat het adagium ook voor de grap gebruikt kan worden, bijvoorbeeld, als een eminent geleerde van verholten vijanden die te bang zijn om maar iets tegen hem in te brengen zou zeggen 'laat hen maar haten zolang als zij maar vrezen'.

Aan het slot van het *Convivium religiosum*, als Eusebius wijst op het paviljoen waar eventueel besmettelijk zieke huisgenoten kunnen worden ondergebracht, brengt hij de basilisk [r. 1074] opnieuw ter sprake. De dodelijk gif schietende ogen van de basilisk zijn als het net zo min waarneembare gif van besmettelijke ziekten. De basilisk wordt door Erasmus waarschijnlijk ook tot de slangen gerekend: immers, een Slangeblik, *Serpentis oculus*, is als spreekwoordelijke uitdrukking in de *Adagia* opgenomen.

Het embleem 'Noxa nocenti - Schade voor de schadebrenger' van Joachim Camerarius (IV, 79) laat de basilisk door onbeschaamdheid met een blik in de spiegel de eigen ondergang veroorzaken: blik en adem van het dier zijn dodelijk. Op het prentje is van de basilisk een fabeldier gemaakt dat weinig met een slang van doen heeft.

De derde wand laat meren, rivieren en zeeën zien met alle belangrijke vissen en dieren die daar leven. In de Nijl is een dolfijn in strijd gewikkeld met een krokodil, op de oever bevinden zich amfibieën: kreeften, een zeehond, een bever, en een polyp gevangen door een schelpdier, die als spreuk 'de vanger gevangen' hebben meegekregen. Een nautilus zeilt als een jacht aan de oppervlakte, en een sidderrog heeft dezelfde kleur als het zand waarop hij ligt. Timotheus spreekt zijn bewondering uit voor de schilder die het water zo helder transparant heeft geschilderd, waarop Eusebius reageert met een tamelijk duister: 'Hij moest dit wel zo doen of wij zouden onze ogen moeten veranderen.'

Maar de Nautilus zeilt als een liburne aan het wateroppervlak. De bron voor dit beeld is weer bij Plinius te vinden. Over de nautilus schreef hij: 'Liggend op zijn rug komt hij naar de waterspiegel, ... spreidt tussen twee tentakels een schitterend dun membraan uit dat als zeil dienst doet, en de andere tentakels dienen als roeispanten en roer'. Liburnen zijn de lichte, snelle zeilscheepjes die werden gebruikt door piraten voor de kusten van Istrië en Dalmatië. En het is weer Camerarius die het beeld tot embleem verwerkt. 'Tutus per summa, per ima - Behoedzaam op de top en in het dal [van de golven]'. Zoals de nautilus zowel kalme als woelige zee doorstaat, eensgelijks doet dat de dappere in zulke omstandigheden.

De voorstelling wordt in kleur besloten met een sidderrog op het droge, 'in harena': het dier heeft dezelfde kleur als het zand waarop hij ligt. *Concolor*, ton-sur-ton, de gasten zouden hem over het hoofd zien, maar eenmaal opgemerkt, wordt er extra aandacht aan besteed. Niet alleen kleur-op-kleur, maar ook in het strijdperk van de arena treden is verhuld het signaal. Plinius was erover verbaasd dat sommige mensen denken dat vissen geen zintuigen hebben. De sidderrog kent zijn kracht, terwijl de verlamming die hij veroorzaakt hem zelf niet verlamt. Iedere vis in zijn buurt krijgt een schok, waardoor deze makkelijke prooi wordt.

Het laatste door de gasten besproken dier van de voorstelling was tot tweemaal toe onderwerp van een *simile* uit de *Parabolae*: 'Zoals de sidderrog eerst zijn slachtoffer verlamt en vervolgens verslindt, zo verspreidt de

tiran eerst terreur onder de burgers en verlamt ze, om ze vervolgens voor eigen genoegen te sarren en te beroven. Zo kunnen onbeschaamden en verderfelijken geen kwaad als je niets met hen van doen hebt, maar zodra je om de een of andere reden met hen in contact komt, besmetten zij je met hun gif.' De geschilderde sidderrog bij Eusebius kan zonder kwalijke effecten worden aangeraakt. Eusebius heeft zijn visjes op het droge.

Het is Camerarius die de sidderrog tot symbool zal maken voor iemand die steekpenningen aanneemt (IV, 40): 'Munera sic animum - zo werken steekpenningen op ons gemoed. Verstijven je handen niet, als je steekpenningen aanneemt? Voel je het niet? Zeker verstarren geest en gemoed'.

Bij nadere analyse wordt al snel duidelijk dat voor de geschilderde dieren en planten doelbewust is gekozen voor de genoemde exotica. De dieren incarneren goeddeels verwerpelijke menselijke eigenschappen. De opschriften en het gesproken commentaar voeren naar ander werk van Erasmus, de *Adagia* met name, maar ook naar de *Parabolaes*, een bundeling van vergelijkingen, veelal met betrekking tot dieren- en plantenwereld, ontleend aan klassieke auteurs als Plutarchus, Plinius maior en Plinius minor. De vergelijkingen zijn merendeels van Erasmus zelf afkomstig. Nu verscheen er in augustus 1522, min of meer gelijktijdig met een nieuwe *Colloquia*-editie waarin de definitieve versie van het *Convivium religiosum* werd opgenomen, een nieuwe *Parabolaes*-editie. Erasmus heeft aan deze editie een zestiental parallellen toegevoegd. Deze aanvulling betreft *similia* ontleend aan Plinius, op één uitzondering na. Het kan bijna geen toeval zijn dat Erasmus met de publicatie van de uitgebreide versie van het *Convivium religiosum* komt en terzelfder tijd met aanvullingen van de *Parabolaes*, eveneens bij Froben uitgegeven, waarin behalve de sidderrog, ook schorpioen, zwaluw, giftige adder, inktvis en slang figureren; de slang figureert bovendien in een context die met de schilderkunst verband houdt. Vier andere *similia* betreffen de schilderkunst; en de overige opgevoerde dieren (driemaal de bloedzuiger en wespen) zijn zo mogelijk nog weerzinwekkender dan de dieren die op Eusebius' tweede gaanderijwand een plaats hebben gekregen.

Eén voorbeeld van de bloedzuiger-*similia* kan volstaan: 'Bloedzuigers kunnen schadelijk overtollig bloed weghalen, maar eenmaal toegepast ontstaat de behoefte aan herhaling, zodat je een jaar later verplicht bent ze opnieuw te gebruiken, ook als dat geen zin heeft. Zo zijn sommige mensen: zij bewijzen je een dienst, maar eenmaal te hulp geroepen gaan zij zo te werk dat je, of je wilt of niet, verplicht bent steeds opnieuw een beroep op hen te doen. Hetzelfde gebeurt bij hen die hun vleeselijke lusten trachten te beteugelen door de verzadiging in de coitus'.

Aansluitend vergelijkt Erasmus verlamming veroorzaakt door een giftige adder met het verdwijnen van zelfkennis door ziekelijk vleiers. 'Zoals het gif van adders het moeilijkst te bestrijden is en bij de prooi verlamming en coma veroorzaakt, zo berokkenen vleiers onvermijdelijk ellende als zij iemands geest zo verzieken dat zelfkennis volledig verdwijnt'. En de moraal van wespengedrag is evenmin voorzien van positieve connotaties: 'Sommigen van hen wiens god hun buik is, eenmaal toegelaten tot de vriendenkring... zullen voor niets terugdeinzen om hun weldoener te schaden'. Hinderlijke gediensstigheid, ongewenste bemoeizucht, nodeloos risico's nemen, opdringen en schade berokkenen, veel fraais hebben de toegevoegde vergelijkingen niet te bieden. Ook de resterende zwaluwvergelijking niet, waarvoor in de gaanderijen van Eusebius de beeldvorming teruggaat op Plinius of de *Physiologus*. In de *simile* zijn zwaluwen parasieten van de mens, terwijl ze niet leren praten. 'Zo zijn sommigen voortdurend in de Schrift gedompeld zonder dat daar iets van in hun karakter beklijft'.

De bezorger van de *Parabolaes*-editie in de Amsterdamse *Opera omnia Erasmi*, J.-C. Margolin maakte op de aanvullingen in de augustus 1522 editie

opmerkelijk, hij beschouwt deze *similia* als 'meer van hetzelfde', waarmee niets te veel is gezegd, en geeft als mogelijke verklaring voor de aanvullingen: blad- of eigenlijk 'katervulling'. De vertaler van de *Parabola* in de Toronto-uitgave, Sir R.A.B. Mynors, neemt deze verklaring bij gebrek aan een betere over. Mijns inziens kan op grond van de aard van deze aanvulling, de gelijktijdigheid van het tijdstip van verschijnen met de uitgave van de uitgebreide versie van het *Convivium religiosum*, en de herhaling met varianten van een ervan worden verdedigd dat deze *similia* a) direct verband houden met de dieren op de wanden van Eusebius' tuingaanderijen; b) aanvullingen geven bij het door Eusebius en Timotheus naar voren gebrachte kunsttheoretische commentaar; c) een extra sleutel tot interpreteren bieden. Als zodanig geaccepteerd, zetten de *similia* de interpretatie van het *conchetto* der buitenschilderingen kracht bij: zij dienen mede als 'epigrammen in prozavorm' bij het geschilderde in de gaanderijen van Eusebius. Voor een aantal van de dieren op de gaanderijwanden ontstaan op deze wijze emblemata met een geleding in drieën. Er kan zelfs worden aangenomen dat Erasmus zich zijn *conchetto* met een 'schildersoog' in gedachten uitgevoerd heeft voorgesteld en die dieren heeft weggelaten, die wel de teneur van het geschilderde ondersteunen, maar er uit conceptuele overwegingen niet in konden worden opgenomen. Aanwezigheid van de bloedzuigers bijvoorbeeld, zou de afwezige menselijke figuur onontbeerlijk hebben gemaakt.

A.M. Coebergh-van den Braak, Engelbertus Leidensis <Schut>, Versificator et Grammaticus, Ludi Magister et Scholasticus

De kwalificaties Versificator et Grammaticus zijn volgens Orlers afkomstig van Gerardus Noviomagus; Ludi Magister et Scholasticus zijn door mij aan de titel toegevoegd.

Om met de laatste twee te beginnen: Dat hij Ludi Magister, schoolmeester was blijkt uit zijn curriculum, dat u hierachter aantreft. Scholasticus was hij in de betekenis van: iemand die de Rhetorica bestudeert en onderwijst. Dat onderwijzen behoorde o.a. tot de taak van een Ludi Magister, en daarvan getuigen ook een drietal geschriften van zijn hand:

- *De Arte Dictandi*, een verhandeling in $\pm$ 1500 hexameters over de kunst van het brieven opstellen en schrijven.
- *Colores Rhetoricales cum Concordanciis Figurarum Grammaticalium*, een verhandeling in proza over de stijlfiguren.
- *Tractatus de Elegancia, Dignitate, Compositione Dictatus*, eveneens een verhandeling over stijlfiguren.

Van de twee eerst genoemde kwalificaties is Grammaticus niet mis te verstaan: een schoolmeester kende zijn Grammatica, en onderwees die aan de leerlingen vanaf het begin. Zijn bewerking van Hanerons *Diasynthetica* (zie het op de bijlage laatstgenoemde werk van zijn hand) getuigt daarvan.

Maar Versificator verdient nadere interpretatie, daar wil ik iets dieper op in gaan. Zijn in hexameters geschreven verhandeling over de briefschrijfkunst, *De Arte Dictandi* zal daarbij leidraad in mijn verhaal zijn.

Het woord 'versificator' kan in peioratieve zin worden verstaan: dan roept het de herinnering op aan het woord versjesmaker.

Bij Lewis and Short lees ik: 'a versemaker, versifier'. Cicero kent het woord niet, het komt pas naar voren in de periode na Augustus. Quintilianus zegt: 'Cornelius Severus versificator quam poeta melior', dat klinkt licht peioratief. Een in het metrum bedrevene hoeft nog geen dichter te zijn. Maar heeft het die betekenis ook bij Gerardus Noviomagus?